

Вікторія Вощенко

ВОЩЕНКО Вікторія Юрївна — аспірантка кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів — історія філософії, соціальна філософія та філософія історії.

**ІННОВАЦІЙНІ ПОТРЕБИ АДАПТАЦІЇ
СХЕМАТИЧНИХ КОНСТРУКТИВ ІСТОРІЇ К.МАРКСА
І А.ТОЙНБІ**

Розглядається проблема співвідношення формаційного і цивілізаційного підходів до розуміння історичного розвитку людства. Переоцінка подій минулого та інтерпретація реалій сьогодення зумовлюють інноваційні потреби синтезу даних концепцій.

Ключові слова: *цивілізація, формація, глобалізація, онтологічна конструкція, постіндустріальне суспільство.*

Філософське осмислення історичного процесу охоплює ряд важливих дискусійних питань, серед яких чільне місце належить проблемі періодизації суспільного розвитку. Актуальність та евристичний потенціал її зумовлюється якісно новими поглядами на історію людства та збагаченням наших знань про ранні періоди минулого. Аналіз наукової літератури по даній проблематиці показує, що реальною є історична періодизація, окреслена у формаційній та цивілізаційній онтологічних конструкціях, проте вони насьогодні потребують своєрідного перегляду та оновлення. Будь-яка схема є лише умовним відображенням суспільних реалій і неспроможна

чітко і об'єктивно відтворити сукупність закономірностей суперечливого і динамічного розвитку соціуму. Наприклад, формаційна концепція зосереджує увагу на соціально-економічних і політичних чинниках, а цивілізаційна на перший план ставить духовні цінності та соціокультурні надбання людства. Внаслідок цього виникає необхідність філософського переосмислення контекстуального змісту даних схематичних конструктів, котрі, як ми вважаємо, не суперечать один одному і за умов вдалого поєднання сприятимуть розробці нового методологічного підходу до інтерпретації суспільно-історичного розвитку людства.

Проблема співвідношення формаційної і цивілізаційної концепцій періодизації світової історії сьогодні залишається відкритою. Зазвичай сучасні дослідники або ж роблять спробу уточнити та розширити теорію цивілізацій, пояснити за її допомогою еволюцію людства, культури, сутність глобальних перетворень (В. Степін, Ю. Павленко, О. Поляков, Ю. Пахомов, Є. Рашковський, Я. Шемякін), або ж намагаються провести паралелі між реаліями сьогодення і філософськими, соціологічними, футурологічними, політичними та економічними ідеями К. Маркса (В. Корецький, К. Любутін, Т. Метельова, О. Самарська, П. Кондрашов, В. Іноземцев). Порівняльний аналіз означених напрямів надасть можливість синтезувати їх з метою визначення соціально-економічних і політичних закономірностей історичного процесу.

Аналізуючи тенденції цивілізаційного розвитку, російський дослідник О. Поляков зазначав наступне: «Цивілізація, на відміну від суспільно-економічної формації — не абстракція, а реально існуюче явище, не умоглядна конструкція, а реальний об'єкт. Однак і цивілізаційний підхід у тому вигляді, в якому він існує на сьогодні, має слабкі місця. Теорія цивілізацій страждає, перш за все, нечіткістю фундаментальних понять» [4, с.52]. На думку науковця, в основі зв'язків будь-якої цивілізації, як особливої соціальної системи, лежить культурно-економічний

уклад — єдність культури і соціально-економічного ладу. Він передбачає певний зв'язок господарських відносин із базовими цінностями. О. Поляков робить спробу довести, що суть соціально-економічного ладу як основи цивілізації не у способі виробництва, а у характері відносин всередині соціального ядра. Життєдіяльність суспільства зумовлена зв'язком між економічним ладом і базовими цінностями. «Зміна цінностей через певні причини, — писав дослідник, — призводить до зміни соціально-економічного ладу та умов існування базових цінностей. І навпаки, збереження цінностей дозволяє цивілізації відроджуватись після спустошливих набігів, завоювання або інших потрясінь. Це означає, що кожному економічному ладу відповідає властива лише йому система цінностей» [4, с.56]. З огляду на вищесказане, ми можемо говорити про можливість специфічного поєднання елементів формаційної і цивілізаційної концепції періодизації світової історії.

Теорія цивілізацій, як спосіб пізнання історії і сучасності, представлена у філософському доробку Є. Рашковського. Дослідник робить спробу з'ясувати, що дає, з одного боку, цивілізаційний науковий дискурс для розуміння нинішньої епохи глобалізації, а з іншого — що дає феномен сучасного глобального світу для розуміння історії великих світових цивілізацій, їх динаміки і становища [7, с.84].

Окрім цивілізаційної концепції, філософи звертаються також і до формаційної періодизації, повертаючись до дослідження Марксового вчення, що стало можливим за умов адекватної інтерпретації філософії історії німецького мислителя. В. Іноземцев наголошував на подібності методологічних основ концепції К. Маркса і теорії постіндустріального суспільства і вважав, що джерелом прогресу цивілізації і його виміром є удосконалення форм і методів матеріального виробництва [1, с.31].

На думку В. Корецького, глобальний підхід до аналізу всесвітньо-історичного процесу простежується у тих робо-

тах німецького мислителя, котрі присвячені дослідженню сучасного йому капіталістичного суспільства. Вважаючи, що з історичної точки зору, глобалізація цілковито вписується у схему формаційних змін, дослідник зазначав наступне: «Ми маємо усі підстави для того, щоб згадати класиків марксизму як таких, котрі найбільш ґрунтовно і всебічно вивчили капіталістичний лад, і узявши на озброєння їх методологію, провести аналіз процесів глобалізації у сучасних умовах» [2, с.18].

Адаптувати Марксову схему періодизації історичного процесу до теорії постіндустріального суспільства намагався також К. Любутін. На його думку, сучасна інформаційна епоха — це «постекономічна» формація майбутнього. «Це формація майбутнього, котру з точки зору марксизму можна назвати «постекономічною», вільною від панування речей над людиною, від експлуатації, від праці. В основі її — творча діяльність, виробництво інформації і знань. Інакше кажучи, становлення «постекономічної» формації і є становлення «інформаційного» суспільства», — писав К. Любутін [3, с.140].

Таким чином, навіть короткий історіографічний аналіз проблеми свідчить про необхідність комплексного цивілізаційно-формаційного підходу до розуміння новітніх тенденцій суспільного розвитку. З огляду на це, *мета* даної статті полягає у визначенні евристичного потенціалу та можливості адаптації до сучасних реалій Тойнбіанської і Марксової концепцій суспільно-історичної періодизації шляхом аналізу переваг та недоліків кожної з них.

К. Маркс і А. Тойнбі з різних позицій підходили до інтерпретації сутності світової історії. Німецький мислитель у координатах матеріалістичної філософії розглядав суспільні процеси з економічної точки зору. «Історія, — писав він, — є не що інше, як послідовна зміна окремих поколінь, кожне з яких використовує матеріали, капітали, продуктивні сили,

передані йому усіма попередніми поколіннями...» [4, с.34]. Суспільно-історична концепція К. Маркса ґрунтувалася на вченні про три окремі формації — архаїчну, економічну і комуністичну, — що становлять етапи розвитку людства. Перша являє собою примітивне суспільство, наступна включає азійський, античний, феодальний і буржуазний способи виробництва як прогресивні епохи, а остання, на думку дослідника В. Іноземцева, співпадає із постіндустріальною фазою історії. «...Засновники марксизму, — зазначав він, — розрізняють відповідно архаїчну, економічну і комуністичну суспільні формації, а прибічники постіндустріалізму — аграрне, індустріальне і постіндустріальне суспільство або першу, другу і третю «хвилі» в історії цивілізації на основі форм і методів суспільного виробництва у відповідних соціумах» [1, с.31]. В. Іноземцев наголошує на відносній абстрактності цих поділів і відсутності чітких хронологічних меж суспільних формацій та індустріального суспільства. Він також писав: «Прихильники обох теорій уважають, що кожна нова суспільна формація, як і кожна нова фаза історії у розумінні постіндустріалістів, не відкидає і не замінює попередню, а тримається на ній як на своєму базисі або додає до неї новий вимір. Одних цих вражаючих методологічних подібностей достатньо для того, щоб розглядати дані концепції як виключно близькі і здатні доповнювати одна одну» [1, с.32].

На нашу думку, формаційна концепція К. Маркса має право на існування, оскільки інтерпретує соціально-історичний процес як поступову зміну форм власності та способів виробництва і за змістом близька до теорії прибічників постіндустріалізму. Проте Марксова схема містить ряд недоліків. По-перше, вона ідеально спрацьовує лише для деяких європейських країн (Середземноморський регіон), а загальний всесвітньо-історичний контекст висвітлюється умовно і абстрактно. По-друге, схематична конструкція історії К. Маркса не враховує самотність і культурні особливості

народів світу, а також залишає поза увагою нерівномірність соціально-економічного і політичного розвитку різних регіонів. Сьогодні у світі паралельно з постіндустріальною цивілізацією існують синполітейні суспільства Африки, Австралії, Америки (первісні суспільства, котрі «застигли» у своєму розвитку, проте функціонують синхронно із цивілізованими, наприклад аборигени Центральної Африки та Австралії.). По-третє, «постекономічна» (комуністична) формація К. Маркса значно відрізняється за змістом і цінностями від сучасної постіндустріальної інформаційної епохи.

Проте Марксова концепція періодизації всесвітньо-історичного процесу має і певні переваги. Вона дозволяє розкрити внутрішню єдність суспільного розвитку, виявляє його основні закономірності. В. Корецький, розмірковуючи над проблемою методологічного значення теорії суспільно-економічних формацій, зазначав наступне: «Теорія формацій розкриває якісно відмінні історичні шаблі розвитку суспільства і слугує підґрунтям для виявлення і аналізу просторового розмаїття суспільств, котрі співіснують у часі. Замислюючись над цим розмаїттям, ми стикаємося із необхідністю вивчення взаємодії і боротьби суспільств, котрі мають різну формаційну приналежність. Ця проблема стає проблемою практичною одночасно із зародженням цивілізації, а її причина — нерівномірність розвитку» [2, с.24]. Дослідник намагався також розв'язати питання внутрішньоформаційної типології, котра враховує не лише економічні, але і соціально-культурні особливості різних територій. У межах суспільно-економічної формації утворюються різновиди суспільств, пов'язані з різноманітними умовами географічного та історичного середовища, особливостями соціокультурного розвитку даної людської спільноти. Тому на одному економічному базисі можуть існувати різні види соціальних утворень, проте для їх аналізу необхідні більш конкретні категорії, що характери-

зують внутрішньоформаційний поділ соціуму. Ми вважаємо, що у даному випадку актуальним є застосування концепту «цивілізація» А. Тойнбі.

Англійський мислитель розглядав історію як процес генезису, зростання, надлому і занепаду цивілізаційних утворень, а також контактів між ними у просторі і часі [8, с.80]. Цивілізації, за А. Тойнбі, характеризують особливий тип суспільств, що виникають на певній стадії суспільного розвитку, коли відбувається перехід від примітивного стану до перших соціумів; вони охоплюють значні території, об'єднують велику кількість людей і здатні підкоряти та асимілювати інші соціальні організми. В основі цього розуміння — цілісне системне бачення людської спільноти з особливостями її культури, базисних цінностей, соціальних відносин, засобів взаємодії з природою, котрі відтворюються у процесі існування цивілізації.

Цивілізаційна концепція А. Тойнбі ставить на другий план економічні та політичні аспекти, а це призводить до відносної статичності у розумінні історії. Виокремивши двадцять одну розвинену цивілізацію, філософ зрештою звів їхню чисельність до тринадцяти, проте до нині, на його думку, збереглося лише шість: західна, візантійсько-ортодоксальна, російсько-ортодоксальна, арабська, індійська, далекосхідна (китайська, японо-корейська). У даному контексті не приділяється належна увага соціально-економічним та політичним процесам, котрі відбуваються у межах кожного окремого суспільства і здійснюють значний вплив на розвиток цивілізації.

Проте на сьогодні цивілізаційна теорія відіграє велику і багатозначну роль у пізнанні історії і сучасності. Є. Рашковський, досліджуючи змістовні і структурні особливості життєдіяльності великих просторово-часових людських масивів, що подібні за культурою та самосвідомістю, писав: «Ще Тойнбі зазначав, що за кожною існуючою у нинішньому світі цивілізацією — величезне етнокультурне, лінгвістичне,

технологічне, соціально-економічне та релігійне а пріогі і кожна з цивілізацій утворюється у результаті складних просторово-часових процесів асиміляцій, синтезів і становлень» [6, с.82]. Зазначимо, що філософська концепція британського мислителя є актуальною в епоху глобалізації, коли ідеї, поняття і переконання, що формувалися у межах конкретних цивілізацій, поширюються на інші суспільства, котрі, у свою чергу, втрачають колишні суворі географічні кордони і культурну стилістику.

Цивілізаційна теорія А. Тойнбі спонукає до роздумів над феноменом глобального світу та його впливом на історію великих світових цивілізацій, їх динаміку і сучасне становище. Є. Рашковський звів розв'язання цієї проблеми до п'яти суджень. По-перше, здобутки, надбання, цінності, народжуючись і визріваючи у конкретних цивілізаціях, мають властивість універсалізації і глобалізації упродовж століть, десятиліть, а також у періоди критичних років всесвітньої історії. По-друге, великі історичні спільноти, включаючи у себе моменти унікальної культурної пам'яті, просторово-часової і організаційної відокремленості, взаємодіяли між собою, вдавалися до запозичення нововведень, асимілювали інші етнокультурні потоки або забезпечували їм анклавний статус. Тому для розуміння нинішнього глобального світу важливо вивчати не лише цивілізації, котрі влилися у сучасний постіндустріальний контекст, а й ті, котрі історично «зірвалися» і припинили своє існування. По-третє, маючи локальні ядра, соціокультурні утворення здобували діаспорні інфраструктури, що призводило до просторового і змістовного їх розвитку, а також до зародження і становлення нових цивілізаційних та субцивілізаційних спільнот. По-четверте, глобалізація, долаючи національні бар'єри, вводить спадщину світових цивілізацій у новий всесвітньо-історичний контекст. По-п'яте, складна діалектика цивілізаційного і постцивілізаційного (глобального) в історичному досвіді люд-

ства ставить нові аспекти у пізнанні проблематики людського виживання в історії, пристосування до нових суворих умов техногенного суспільства.

Таким чином, вирішується антитеза: світові цивілізації — світ, що глобалізується. Глобалізація, зумовлена розвитком і взємовпливом локальних цивілізацій, породжує нові тенденції і перспективи для подальшого існування цивілізаційних утворень, виводить їх на якісно новий, прогресивний рівень.

Проаналізувавши переваги і недоліки формаційного і цивілізаційного підходів до розуміння історії, ми прийшли до наступних висновків. В умовах глобалізаційних змін постає потреба синтезувати ці дві концепції, оскільки вони не суперечать, а змістовно доповнюють одна одну. Межі цивілізації у значній мірі окреслюються соціально-економічним укладом. Цивілізація може співпадати з державою, якщо вона ширше за національну територію, і, навпаки — з національною територією, якщо цивілізація перевищує розміри держави. Формаційно-цивілізаційний підхід до тлумачення суспільного розвитку дозволяє визначити соціально-економічні і політичні закономірності історичного процесу, враховуючи при цьому етнічно-культурні особливості окремих цивілізацій. Інноваційні потреби адаптації схематичних конструктів історії К. Маркса і А. Тойнбі зумовлюються новітніми тенденціями, що постають у контексті світової глобалізації і пов'язані з епохою цивілізаційних змін. Необхідність пошуку нового методологічного підходу до розуміння історичного розвитку постала внаслідок переосмислення та переоцінки наших знань про минуле, аналізу реалій сьогодення і проектування перспектив майбутнього. Новітні потреби адаптації онтологічних схем історії К. Маркса і А. Тойнбі пов'язані із спробами філософів віднайти оптимальний, поліконцептуальний інструментарій для дослідження та об'єктивної інтерпретації змісту і сутності суспільних процесів.

Література

1. *Иноземцев В.* Теория постиндустриального общества как методологическая парадигма российского обществоведения / В. Иноземцев // Вопросы истории. — 1997. — № 10. — С.29 — 45.

2. *Корецкий В.* Глобализация и марксистский взгляд на всемирно-исторический процесс / В. Корецкий // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. — 2007. — № 2. — С.18 — 26.

3. *Любутин К., Кондрашов П.* Основания философии истории Маркса / К. Любутин, П. Кондрашов // Свободная мысль-XXI. — 2007. — № 6. — С.139 — 148.

4. *Маркс К., Энгельс Ф.* Немецкая идеология. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М.: Политиздат, 1988. — 574 с. [Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС].

5. *Поляков А.* Цивилизация как социальная система: теория, типология и метод / А. Поляков // Вопросы истории. — 2007. — № 11. — С.52 — 63.

6. *Рашковский Е.* Цивилизационная теория: познание истории — познание современности / Е. Рашковский // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 8. — С.76 — 84.

7. *Рашковский Е.* Цивилизационная теория: познание истории — познание современности / Е. Рашковский // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 9. — С.84 — 88.

8. *Тойнби А.* Постигание истории: Сборник; пер. с англ. / А. Тойнби. Сост. Огурцов А.; Вступ. ст. Уколовой В.; закл. ст. Рашковского Е.. — М.: Прогресс, 1991. — 736 с. [(Историческая библиотека)].

Вощенко В.Ю. Инновационные потребности адаптации схематических конструктов истории К. Маркса и А. Тойнби

Рассматривается проблема соотношения формационного и цивилизационного подходов к пониманию исторического развития человечества. Переоценка событий прошлого и интерпретация реалий современности обуславливает инновационные потребности синтеза данных концепций.

Ключевые слова: *формація, цивілізація, глобалізація, онтологічна конструкція, постіндустріальне суспільство.*

Voschenko V.U. Innovation needs adaptation schematic constructs history Karl Marx and A. Toynbee.

The problem of correlation of the formation and civilization approaches to understanding the historical development of mankind. Reevaluation of events past and present realities of the predetermine the interpretation needs of innovative data fusion concepts.

Key words: *civilization, education, globalization, ontological structure, post-industrial society*

Надійшла до редакції 7.07.2010 р.